

Műhely

CSEKE PÉTER

KÁRTÉKONY INDULATOK HAJSZÁJÁBAN

A HÚSZ ÉVE ELHUNYT BÖZÖDI GYÖRGY EMLÉKÉRE¹

Otthonirodalmat teremtő kortársaihoz hasonlatosan a *Székely bánja* szerzője (1913. március 9. – 1989. november 25.) is azt a világot írja le, amelynek jövőjéért írástudói felelősséget érez. Azokat a szálakat keresi, amelyek összekötik őt a nemzeti létet alakító – koronként változó, nemegyszer ellentétes tendenciákat hordozó – történelmi folyamatokkal; amelyek felismerése és befolyásolása értelmet adhat az ő életének is. És mert így indult a világba, Bözödi haláláig társbérletben élt a történelemmel. „A teológiára is azért mentem – vallotta meg élete alkonyán Gálfalvi Györgynek –, mert belebolondultam a szombatosok históriájába, s azt hittem, hogy ott kedvemre búvárkodhatom. A *Székely bánjában* jól kimutatható, hogy a történelmi fejezeteket nagyobb erudícióval írtam.”² Két évig volt csak teológus, a történelem iránti mohó érdeklődése arra ösztönözte, hogy jogot és bölcsészetet hallgasson a kolozsvári román egyetemen – miközben, 1932-től kezdődően, eredeti hangú költőként, elbeszélőként és tanulmányíróként is bemutatkozott a *Keleti Újságban*, a *Pásztortűzben*, az *Erdélyi Helikonban*, az akkori húszévesek nemzedékét tömörítő (1935-ös) *Hitelben*.

A *Székely bánja forrásánál* című 1967-es visszatekintéséből³ tudjuk, hogy ez időben nagy hatással volt rá Bölöni Farkas Sándor, aki száz esztendővel korábban felfedezte az amerikai demokráciát. Az *Észak-amerikai utazás* szerzőjét joggal tekintette a 20. századi szociográfiai írások „ősapjának”. A másik útítársa Orbán Balázs, aki maga is Farkas Sándor könyvéből tanulta „az öntudatos hazaszerete-

---

¹ Részlet az Erdély-történelmi Alapítvány szervezésében tartott és a Debreceni Akadémiai Bizottság által támogatott Székely konferencián (2009. október 2–3.) elhangzott előadásból.

² Gálfalvi György: *Bözödi György galibái*. Látó 1990/2. 127–133.

³ Bözödi György: *A Székely bánja forrásánál*. Korunk 1967/9. 1197–1200.

tet s a szabadság imádását”. Harmadikként Balázs Ferencet említi, aki 1929-ben „szociográfia-szerű képet nyújtott szinte a kerek világ feléről, új meglátásokkal, új eszmékkel gazdagítva addigi képünket a világról”, és akinek mészköi kísérleti telepe, az egész Aranyosszékét átfogó társadalomreformeri munkássága ösztönzőleg hatott rá, amiképpen – az *Erdélyi Fiatalok* közvetítésével – a bukaresti Dimitrie Gusti professzor monografikus szociológiai iskolája is. „Ehhez járult a Viharsarok vidékéről jött forradalmi szél”, amely „új vonásokkal, elemekkel és a jövőt illetően reális színekkel” gazdagította szociográfiai érdeklődését. „Bözödi György könyve illúziókat rombol, éppen úgy, mint Magyarországon Féja Géza vagy Kovács Imre falukutató munkája” – Balogh Edgár rokonította ekképpen az *Erdély felfedezése* első kötetét, nyomban a *Székely bánja* megjelenése után, a Magyarország felfedezésére vállalkozó íróársak teljesítményével.⁴ Nemcsak a műfaji sajátosságok révén tart rokonságot Bözödi műve az Illyés Gyula, Féja Géza, Darvas József, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán képviselte irányzattal – állapította meg a szaktudós tárgyilagosságával Gáll Ernő a hetvenes évek elején –: „sok közöttük a szemléletbeli rokonság is.”⁵

„Tündökletes indulása után oly váratlan brutalitással teperte le őt a »felszabadulás« – emlékeztetett Bözödi kálváriás sorsára az író születésének kilencvenedik évfordulója közeledtével Sütő András –, hogy harmincöt éves korában az életmű torzóban maradt, alkotókedve és lehetősége darabokra törött. Minden, amit a börtönévek után írt, alkotott, levéltárakban kutatott, csak keserves kísérlet volt, hogy visszataláljon hajdani önmagához, hogy tudós álmait, regényírói terveit megvalósítsa.”⁶

Hogy melyek voltak ezek a tervek? A Bözödi életét és munkásságát ugyancsak baráti közelségből ismerő Nagy Pál ekképp sorjáztatja a tényeket: „Folyamatosan kísértette a gondolat, hogy prózát írjon az 1562-es székely felkelésről; torzóban maradt a Gábor Áronról készült regénye (csak fejezetek jelentek meg belőle a folyóiratokban), a ’48-as Erdélyről felhalmozott anyagát ugyancsak szeretne volna szépirodalmi formában is közkinccsé tenni. Tudatában volt annak, hogy kimondottan történelmi, tudományos jellegű munkái is magukon viselik a szépiró kézzjegyeit. Az irodalomtörténész, a kritikus Bözödi tanulmányai, cikkei

⁴ Balogh Edgár: *Bözödi Györgyről eddig és ezentúl*. In *Mesterek és kortársak*. Bukarest, 1974, Kriterion. 456–468.

⁵ Gáll Ernő: *Népét szolgáló társadalomkutató*. In *Tegnap és mai önismeret*. Esszék, tanulmányok. Bukarest, 1975, Kriterion. 150–154.

⁶ Sütő András: „*Álmodban feladnám a szemüvedet...*” (Emlékezés Bözödi Györgyre). *Hitel* 2002/6. 6–13. Kötetben: *Létfégyi hajrában*. Esszék, cikkek, beszélgetések. Debrecer, 2006, Kossuth Egyetemi Kiadó. 48–59.

egyebek mellett azért érdemesek megkülönböztetett figyelemre, mert bennük a szakszerű elemzés, az egyértelmű véleménymondás mély beleérző készséggel párosul. [...] A »galibás« időkben – a fokozatosan kiépülő kommunista-nacionalista diktatúra szellemgyilkos körülményei között – ritkán adatott meg számára az alkotómunka alapfeltétele: a zavartalan nyugalom. Megjelent tanulmányai, történelmi dolgozatai mellett hagyatékában őrzött befejezetlen kéziratok, vázlatok, tervek, egybegyűjtött adatok tanúskodnak dédelgetett elgondolásairól, az értelmező népiség szellemében továbbépülő életmű tág dimenzióiról. [...] Ezekben a megpróbáltató időkben még inkább vonzották őt az irodalom, a história izgató rejtélyei, megoldatlan kérdései. Erre utalnak kitartó Petőfi-kutatásai, az a szakszerű filológusi belemerülés, ahogyan felderítette a költő élete utolsó szakaszának homályos vonatkozásait. Hagyatékában sok nyoma maradt annak is, hogy szenvedélyesen foglalkozott a magyar őstörténelemmel, a székelység eredetével, sőt nyelvünk egyedülálló sajátosságaival is.⁷

Fentebb említett tollrajzában Sütő elsősorban azokat a „keserves kísérleteket”⁸ vette számba, amelyekkel a szabadságától gyakorta megfosztott író próbálták a „szocialista pokol” bugyraiból kimenekíteni, 1945 után szerzett lelki sérüléseit baráti empátiával orvosolni. Végső soron: lehetővé tenni számára, hogy életműve kiteljesítéséért küzdhessen.

Hogy miért került anatómia alá 1945 után a *Székely bánja*? Sütő ezt azzal magyarázza, hogy a mű sértette a románság nemzeti önérzetét. Fő művének még az említését is megtiltották. „Valamikor a nyolcvanas évek közepén – idézi korántsem felemelő emlékeit Sütő –, házkutatás utáni lelkiállapotban darvadozva dedikálta nekem ezt a könyvét imígyen: »S. A.-nak barátsággal egy székely, aki bánja, Bözödi György.« Akkor azt mondtam neki: szójáték mögé bujtatja a büszkeségét. – Ezt a legelső szellemgyermekedet sose fogod te megbánni. Mert születése óta él, hat, eszméltető erejétől retteg a hatalom, amely vesztét érezve kapcáskodik veled.”⁹

Nagy Pál kortársi visszaemlékezéséből részletesen megismerhető a kártékony indulatok által felszított hajsza története. Az *Erdély* című kolozsvári szociáldemokrata lap cikkírója nem kevesebbet követelt 1945 novemberében, mint azt, hogy „Bözödit azonnal tiltsák el a közléstől s háborús bűnösként állítsák bíróság elé” – a *Jónás Ninivében* című, antiszemitanak bélyegzett regénye miatt.¹⁰

⁷ Nagy Pál: „Megírni mindent...” In Bözödi György: *Földre írt történelem*. Csíkszereda, 1998, Pallas-Akadémia. 267–274.

⁸ Sütő András: i. m.

⁹ Uo.

¹⁰ Nagy Pál: i. m. 273.

Pedig ez a könyv sosem jelent meg. A zsidóüldözések idején ugyanis Bözödi leállította a kiadását. Csakhogy a szélsőjobboldali *Egyedül vagyunk* – a szerző tudta és beleegyezése nélkül – időközben megjelentette az egyik részletét. A háború végén kialakult politikai légkörben az sem könnyítette meg Bözödi helyzetét, hogy csipkelődő sírverseivel „nem egy ellenséget szerzett magának” baloldali írotársai körében.

A Buchenwaldból szabaduló Gáll Ernő kezdeti ideológiai elfogultságai nem kedveztek a két világháború közötti szellemmozgások tárgyilagos értékelésének, a hatvanas évek végén azonban – a szociológia és az etika nemzetközi rangú professzoraként – mély empátiával és elismeréssel írt „a népének elkötelezett társadalomkutató” munkásságáról. „Bözödi György nem tartozik sem az életidegen elméleteket kiagyaló katedra-szociológusok, sem a vidékies faktológia pepeselő képviselői közé – szögezte le mérlegelésében. – A múlt és jelen bátor bírálata, realista népi szemlélete teszi könyvét a militáns társadalomkutatás értékes alkotásává. [...] A történész, az író s a népe iránt felelős társadalomkutató erényei találkoznak szerencsésen Bözödiben, aki egyben a legjobb hagyományok folytatója. [...] Semmi sem áll távolabb Bözödítől, mint holmi mazochista vájkálás a múlt s a jelen hibáiban. A felelősség könyörtelen igazmondásra kötelezi, ám a negatívumok feltárását mindig a biztató kezdeményezések méltatásával kíséri.”¹¹ A mű javított, esetleg bővített újrakiadását sürgette, mert meggyőződése szerint az ösztönzően hathatna a kibontakozó társadalomkutatásra. (Ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy később támogatta a csíkszeredai fiatal antropológusok – a regionális kutatásokat végző KAM-osok – intézményteremtő törekvéseit.)

A nyolcvanas években a bözödújfalusi székely szombatosok egyenes ágú leszármazottja, Kovács András ihlető forrásként hivatkozott az időben és témában is „előtte járó” Bözödi hajdani riportútjára. A Kriterionnál, majd a budapesti Magvető Könyvkiadónál megjelent *Vallomás a székely szombatosok perében* című krónikájában (1981, 1983) hosszasan idéz elődje helyszínrajzából. Munkája folytatását – *Útfélen fejfa* (1995), *Mondjatok káddist egy székely faluért* (1997) – a *Székely bánja* szerzője már nem vehette kézbe.¹²

A ’89-es változások után – ezt többen felpanaszolják – nem kerül be az újabb értékelvűség szerint készült középiskolai tankönyvekbe; hogy egyetemi diszciplí-

¹¹ Gáll Ernő: *Az elkötelezett társadalomkutató*. Igaz Szó 1969/3. 356–360. Kötetben: *Tegnap és mai önismeret*. Bukarest, 1974, Kriterion. *Népét szolgáló társadalomkutató* címmel.

¹² Vö. Cseke Péter: *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*. Kolozsvár, 2007, Presa Universitară.

na tárgyává is vált a *Székely bánja*, az viszont nem jutott el a köztudatba.¹³ Pedig a Mentor Kiadó az oktatási igényekhez igazodva vállalta a mű újrakiadását. Az írói hagyaték megőrzéséről – már arról, ami a belügyes zsákolók után megmaradt – Gálfalvi György és Nagy Pál gondoskodott. Az ő törődésüknek köszönhető, hogy az író születésének 95. évfordulóján Bogdánfi Zsolt fiatal kutató *Bözödi György hagyatéka az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattárában* címmel tarthatott előadást.

A kolozsvári *Helikonban* tette szóvá Szöcs István, hogy a kerek évfordulón Bözödit „nem szokás megünnepelni”.¹⁴ Tudományos szintű megemlékezések azonban történtek. A kilencvenedik születésnapjára az Erdélyi Unitárius Egyház, a kilencvenötödiken az Erdélyi Múzeum-Egyesület felkért előadói erősítették fel a szépíró, a szociográfus, a történész mához szóló üzenetét. A *Helikonban*, a *Korunkban*, a *Keresztény Magvetőben*, a *Székelyföldben*, illetve magyarországi folyóiratokban is közreadott előadások szövegéből kiderült, hogy legmarkánsabban még mindig szociográfusként él a köztudatban, jóllehet rendszerint már költői és szépprózai munkássága is szóba kerül a *Székely bánja* kapcsán. Ezt tükrözi Pomogáts Béla *A magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)* című irodalomtörténetének első kötete is, amely nemcsak a szociográfiának szánt fejezetben (*Szociográfia és valóságirodalom*, 326–335), hanem az íróról megrajzolt portréban (373–375) is úgy említi Bözödi „történeti szociográfiáját, mint „az erdélyi magyar társadalomkutatás klasszikus művét”. Elemző bemutatására azonban nem tér ki.

Szerencsés(nk)re megtette ezt a kolozsvári származású Poszler György akadémikus, aki 1996-ban nagy örömmel fedezte fel a radikális-népi költő-szociográfus alulról felfelé építkező civiltársadalmi programját. Amely „nem az államra épít, hanem a társadalomra. Az állam jó, ha segít, de legalább engedje. Hogy is mondta Bibó István? Abnormális fejlődésben – a kelet-európaiban – az állam államosítja a társadalmat. Normális fejlődésben – a nyugat-európaiban – a társadalom társadalmisítja az államot. Erről van szó. A fejlődés normális, nyugat-európai változatáról. Ha nem is megvalósításáról, legalábbis megközelítéséről. Ahol a társadalmisított államban az önmagát felépítő és kisebbségi magyar civil közösség megmentheti-átmentheti önmagát az egyetemes magyarság szellemi egységének, az adott utódállam politikai egységének egyértelmű gazdagodására.”¹⁵

¹³ Vö. Sütő András: i. m.

¹⁴ Vö. Karácsonyi Zsolt: *Buborékirodalom. Beszélgetés Szöcs István íróval, kritikussal. Helikon 2008/15.* (aug. 10.).

¹⁵ Poszler György: „*Székely bánja*”. *Liget 1997/2.* 63–71. kötetben: *Az eltévedt lovas nyomában.* Budapest, Balassi. 582–590.

SZABÓ ELŐD

MEGFOGOM A KEZED...

EGYHÁZI BESZÉD DR. KOVÁCS LAJOS PÜSPÖK EMLÉKÉRE
SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL¹

„Mert a teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését.” (Róm 8,19)

Tizennégy éves sem voltam, amikor nagyapám, dr. Kovács Lajos püspök meghalt. De feltételezem: amikor felkértek, hogy e megemlékezés alkalmával szószéki szolgálatot végezzek, nem azt várták el tőlem, hogy az egyházat szolgáló püspökről, a nyelveken beszélő és tudományokban jártas teológusról, tanárról beszéljek – mert ezekről beszélni nem nekem lenne a legkönnyebb, hanem kortársainak, barátainak, tanítványainak. Amikor felkértek, minden bizonnyal arra gondoltak, valami olyasmit mondok, amit csak az unoka, a közeli hozzátartozó mondhat el, gyermekkori emlékeiből merítve. Valami olyasmit kellene mondanom tehát, ami nem az egyháztörténelem lapjaira tartozik, s éppen ezért nem írhatja felül semmi, még akkor sem, ha új források kerülnek elő egy régi korszak sötét évtizedeiből.

Éppen ezért emlékeket idéző hangon kezdeném. Emlékeimben él, amint az ősz hajú nagyapa, „Tata”, legboldogabb módon közrefogva két drága unokája által, kezüket fogva Kolozsvár főterén sétálgat, s közben meg van győződve róla, hogy az ő unokáinál szebbek és nagyszerűbbek sehol a világon nincsenek. S a Főtéren nemcsak embereket nézegetünk, nemcsak a virágokban gyönyörködünk! Nagyapa fölmutat a téren álló szoborra, s felsorolja azoknak nevét, akik ott állnak Mátyás király körül: Szapolyai János, Báthori István, Kinizsi Pál és Magyar Balázs. Talán nem is volt Kolozsváron ilyen kiskorú kisgyermek, aki így föl tudta volna sorolni e neveket – anélkül, hogy megértené történetüket. De megtanultuk! S azóta is tudjuk, mert olvastunk, tanultunk róluk, mert érdekelt bennünket... de tudjuk, elsősorban azért, mert ő tanított meg rá. A szoborcsoport alakjai nemcsak a magyar és erdélyi történelem nagyjai számunkra, hanem olyan csodálatos szereplők, akik elválaszthatatlanok lettek nagyapánk emlékeitől is.

A másik emlék már azokból az időkből való, amikor Tata már nem volt közöttünk. 1999 karácsonyán először léptem szószékre gyülekezeti közösség előtt,

---

¹ Elhangzott Ürmösön 2009. november 13-án és Kissolymoson november 14-én.